

HERRI-IZENAK: HURRENKERA ETA ZEINU GRAFIKOEN ERABILERA

1) Sarrera

Neurri eta erritmo diferentekin bada ere, azken garai hauetan aldaketa handiak ezagutu ditugu Euskal Herriko lekuen euskarazko izenen lege-onarpen eta erabilera publikoaren eremuan. Horren ondorioz, gure herri, ibar, udal eta, oro har, leku asko izen ofizial bat baino gehiago izatera pasatu da. Konpetentziadun erakunde bakoitza, bere egoera soziolinguistiko eta aukera politiko demokratikoaren arabera, dagokion esparruaren izendapen ofizialen erabakien arduradun izan da eta, aurretik derrigorrean Euskaltzaindiaren aholkua ere eskatu eta aintzat hartu behar izan du. Hala ere, herriek “elebitasun” hori ulertzeko erak desberdinak izan dira eta, ondorioz, izen ofizialen forma ez da beti bera izan. Batzuek hizkuntza bakoitzean dagokion eran erabiltzeko proposamena egin dute: *Donostia / San Sebastián, Lizarra / Estella...* Beste batzuek edozein hizkuntzatan biak erabiltzeko aukera hautatu dute: *Vitoria-Gasteiz, Ugao-Miraballes...* Hainbatek, diferentziak grafiazkoak zirela jo eta euskal forma hutsa onartu dute ofizial legez: *Aramaio, Arrankudiaga, Mutriku...* Kontrara, beste batzuek izen ofizialak lehendik zuten gaztelaniazko grafian utzi dituzte: *Elciego, Laguardia, Pueyo, Ribera Alta, Roncal...* Esan dugun bezala, legeriak eta egoera soziolinguistikoak ez dira bat bera Euskal Herriko barruti politiko guztietan.

Beste alde batetik, administrazioak hala erabakita, maiz lur-erakunde berriak sortzen dira. Ordu arte bereizirik egon diren entitateak elkartu egiten dira maiz eta kasu horietan, normalena izaten da udal, herri edo auzo “berriak” bi zaharren izenak jasotzea edo izen berri bat hartzea. Era honetan, Bizkaiko Durangaldeko *Apatamonasterio, Arrazola* eta *Axpe* elizateak elkartetik, udal berri bat sortu zen eta *Atxondo* izena jaso zuen. Beste zenbait kasutan, herri elkarte horrek izenen elkarte besterik ez du hartzen eta honela sortu ziren *Ligi-Atherei, Markina-Xemein, Atharratze-Sorholüze, Aratz-Matxinbenta, Arraitz-Orkin, Beotegi-Menagarai, Añezkar-Oteitza...*

Euskal Herrian, zenbaitetan, herri-izen bera ageri da herrialde batean eta bestean (*Getaria* Gipuzkoan eta Lapurdin, *Jatsu* Lapurdin eta Nafarroa Behereko Garazin, *Gamiz* Bizkaian eta Arabako lautadan, *Gaintza* Gipuzkoan eta Nafarroa Garaiko Araitzen...) edo herrialde beraren barrenean (*Ametzaga, Durruma, Subilla...* Araban; *Arteaga, Axpe, Elexalde...* Bizkaian; *Alegia, Garagartza, Zubieta...* Gipuzkoan; *Espartza, Etxarri, Hiriberri ...* Nafarroa Garaian etab.). Garbi dago horrelako izen bikoitzak nahasgarri gerta daitezkeela eta, beharrezkoa denean, bereizgailuren bat erabili behar dela gauzak argi uzteko. Hau da administrazio publikoek jarraitzen duten bidea. Garai batean Espainiakoak, esate baterako, *Miranda de Arga, Sada de Sangüesa, Vera de Bidasoa*, etab. eman zituen, Frantziakoak lehenago hartutako erabaki batean oinarrituta: *Saint-Jean-sur-Richelieu, Saint-Jean-de-Niost, Saint-Jean-d'Angély, Saint-Jean-de-Maurienne*, etab. Euskaltzaindiak ere bereizteko irizpidea segitu zuen 1979ko *Euskal Herriko Udalen Izendegia*-n eta egun, besteak beste, Kataluniako Institut d'Estudis Catalans-ek eta Galiziako Real Academia Galega-k bide horri jarraitzen diote.

Azkenik, euskaraz leku izen askoren amaierako *-a* ez da berezkoa, artikulua baizik. Halako kasuak ondo identifikatuta edukitzea, oso da garrantzitsua erabiltzailearentzat, zeren baldintzatzen baitu zeharo deklinabidea burutzeko bidea. Bereziki euskara lan-tresna duten kazetari, esatari, irakasle, idazle eta abarrek, bide argiak behar dituzte kasu horiek identifikatzeko eta behar bezala jokatzeko. Esaterako, *Bizkaia* izenak *-a* hori artikulua duelako, *Bizkaitik, Bizkaira* eta *Bizkaiko* esan behar da, ez ordea **Bizkaitik, *Bizkaiara* eta **Bizkaiako* era arrotzak, aipatu profesionalek maiz erabiltzen dituztenak. Ez da orobat gertatzen *Donostia* hitzarekin, *-a* hori berezkoa du eta ez da deklinabidean galdu behar. Ondorioz, *Donostiatik, Donostiara, Donostiako* esan behar da eta ez **Donostitik, *Donostira, *Donostiko*, noiz edo behin ere irakurri eta aditzen den bezala.

Euskal Herrian Euskaltzaindiari dagokio –hizkuntza gaietan erakunde aholkulari ofiziala denez gero–, gai hauek arautzea eta bere irizpideak euskal eremu osorako ematea. Eta halaxe egin du orain arte plazaratu dituen lan, agiri, argitalpen nahiz irizpen batzuen bidez. Ikus dezagun orain arteko bidea.

2) Euskaltzaindiak oraintsu arte emandako izendegiak

Euskaltzaindiak 1979an *Euskal Herriko Udalen Izendegia* plazaratu zuen eta 1986an *Euskal Herriko Autonomi Elkarteko herrien izenak* izeneko liburua. Azken honetan, Eusko Jaurlaritzak argitaratu eman, biztanleria-entitate guztien izen ofiziala eta euskal ordaina eman zen lehenengoz, ez soilik udalena. 1990ean bide beretik abiatuta, Nafarroako Gobernuak erkidego horri zegokion herri izenen bilduma argitaratu zuen, *Nafarroako Herri Izendegia* izenburupean. 1999an *Zuberoako Herri Izendegia* izeneko arau onartu eta *Euskera* agerkarian argitaratu zen, separata eta guzti. 2000. urtean, izen ofizialetan gertaturiko zenbait aldaketa aitzaki, *Nafarroako Toponimia* izeneko argitalpena kaleratu zuen Nafarroako Gobernuak. Era xumeago batean, Foru Erkidegoko herrien izen ofiziala, euskal ordaina eta elebitasunaren erregimena arautu nahi izan zen argitalpen horrekin, besteak beste. Urte berean Zuberoarekin egin bezala, *Lapurdikoa Udalen Izendegia* arautu eta *Euskera* agerkarian plazaratu zen eta Euskal Autonomia Erkidegoko herri izenen berrikusteari ekin zitzaion, EUDEL-ek eskatuta. 1986tik aitzina aldaketa ugari gertatuak ziren izendapen ofizialen eta aldaera zuzenen kontuan, udal batzuen sentiberatasun handiagogatik eta, bereziki, toponimia ikerketaren alorrean gero eta lan gehiago egiten ari zirelako, datu berri askok iraganean hartutako erabakiak zuzentzea eskatzen zuten-eta. Horren ondorioz, 2000.ean *Euskera* agerkarian *E.A.E.ko Biztanle Entitateak* izeneko zerrenda argitaratu zen, apur bat beranduago EUDEL-ek berak liburu batean plazaratu zuena. 2002 eta 2004 bitartean *Nafarroa Behereko Herri Izendegia* izeneko arauak eskualdeka argitaratu dira *Euskera* agerkarian. Bitartean ere, udalek eskatuta, Euskaltzaindiko Onomastika batzordeak sarri egin behar izan ditu herri-izenen gaineko txosten, irizpen eta aholkuak. Lan horietan guztietan agertu dira, neurri batean edo bestean, hemen tratatzen ari garen gai hauek.

a) Egoera elebidunaren ondorioak: zehar marra

Kontuan izan behar da euskara hizkuntza ofizialtzat hartu aurretik sortutako beharrak bestelakoak zirela. Koldo Mitxelenak berak argi utzi zuen Euskaltzaindiak 1979an kaleratu zuen izendegiaren xedea zein zen: herri izenen euskal ordainak ematea, jendeak ehunka kontsulta egiten zizkiolako Euskaltzaindiari eta nor bere kabuz ari zelako euskal ordainak ematen “lehen zeudenen aldamenean edo gainetik”; hortaz, Euskaltzaindiak, presaka bazen ere, herri izendegia kaleratu behar izan zuen:

“Euskaltzaindiak, eta ez Euskaltzaindiak bakarrik, ehundaka izan ditu deiak, honi edo hari euskaraz nola deritzan jakin nahiz. Hor dabilta, besteak beste, horrenbeste lurkarta, mapa edo lurtamu, eskualde eta hirien izenak euskaraz omen dakarzkienak: zorigaitzez, haatik, euskaraz baldin badaude ere, ez datoz beti, ezta alderatzeko ere, itxura berean... Euskara ofizialkidetasun bideetan abiatu baino lehen ere, eta luzaro gabe bide horietan barrena sartua beharko du gure hizkuntzak, jendea hasi da, nor bere kabuz, direlako izenen euskal ordainak leku askotan agerian ipintzen, lehen zeudenen aldamenean edo lehen zeudenen gainetik, beraz, egoki iruditu zaio Euskaltzaindiari gidaritzza moduko zerbait bere herritarrei eskaintzea, izendapen kontuan guztiok, han eta hemen, bateratsu ibil gaitezen”.

Herri batzuen izenak grafia bera dute euskaraz eta erdaraz. Kasu horietan, kompetentziadun erakundeek ez dute buruhauste handirik kartel, agiri ofizial eta halakoak idaztean. Hala gertatzen da *Altzai* (NB), *Amurrio* (A), *Berango* (B), *Tolosa* (G), *Urdiain* (NG) eta antzerakoetan. Beste kasu batzuetan, zeinu diakritiko huts batzuetan baizik ez dira desberdinak: *Abaigar* / *Abáigar* (NG), *Ainhua* / *Aĩnhua* (L), *Baigorri* / *Baïgorri* (NB), *Beasain* / *Beasáin* (G), *Ondarroa* / *Ondárroa* (B) etab. Kasu hauetan badirudi arazoa gutxitu egiten dela berez, nahiz eta, egoera soziolinguistiko eta soziopolitikoaren arabera, toki bakoitzean tildea erabiltzea ala ez erabakitzen den. Beste kasu batzuetan izen bera eduki arren, hizkuntza bien ezaugarri morfofonetikoaren ondorioz, desberdintasun grafiko txikiak daude hizkuntza batetik bestera: *Gernika* / *Guernica* (B), *Zumaia* / *Zumaya* (G), *Murgia* / *Murguía* (A), *Lekunberri* / *Lecumberri* (NG) etab. Kasu hauek konplexuago bihurtuz joaten dira, desberdintasun grafiko horiek, ahoskera desberdinak adierazten dituztenean, orduan beste hizkuntzako idazkera ikastea ez ezik, ahoskaera propioa eta zenbait kasutan hots berri batzuk ere ikasi beharko baititu erabiltzaile elebakarrak: *Leitza* / *Leiza* (NG), *Urruña* / *Urrugne* (L), *Zuhatza* / *Zuaza* (A), *Gerrikaitz* / *Gerricaiz* (B) etab. Aldaera hauen arteko desberdintasunak bortitza bihurtuko dira, hizkuntza-sistema bietan izen beraren eboluzio desberdinak ditugunean: *Guardia* / *La Guardia* (A), *Abadiño* / *Abadiano* (B), *Lazkao* / *Lazcano* (G), *Igantzi* / *Yanci* (NG), *Angelu* / *Anglet* (L), *Larrañe* / *Larrau* (Z) etab. Azkenik, herri batek izen desberdin bat eduki dezake hizkuntza bakoitzean, bata bestearen itzulpena izan nahiz ez: *Iruri* / *Trois Villes* (Z), *Donostia* / *San Sebastián* (G),

Alegría / Dulantzi (A), Ugao / Miravalles (B), Donapaleu / Sain Palais (NB) etab. Esan bezala, Euskal Herrian dauden erkidego politiko desberdinen legeriaren arabera eta, halaber, herri bakoitzeko egoera soziolinguistikoaren arabera, erakundeek hizkuntza aberastasun anitz hori kudeatzeko erabaki desberdinak hartu ohi dituzte.

Euskaraz aritzean erdal toponimoen idazkera euskalduntzaileak hedatu ez diren bezala, erdaraz aritzean euskarazko izenen grafia gaztelaniartzaileak ekiditeko joera zabaltzen ari dela dirudi. Hala, euskara ofiziala den erkidegoetan, *Beasáin, Guernica, Guerricaiz, Lecumberri, Murguía, Ondárroa* eta era hone-tako grafiak gero eta gutxiago erabiltzen dira, gaztelaniaz ere euskal grafiak nagusitzen ari baitira erakun-deen bultzadaz. Era bien arteko aldeak bortitzagoak direnean, egoera soziolinguistiko eta soziopolitikoaren arabera jokatu ohi da, nahiz eta askotan toponimoa ondare den hizkuntzako grafiaz besteko erak ibili eta ofizialdu: *Arkauti / Arcaute (A), Burlata / Burlada (NG), (Sopela /) Sopelana (B), (Ligi /) Licq (Z), (Sara /) Sare (L)* etab. Hala ere, kontuan izan behar da, hizkuntzen artean maila-desberdintasunik onar-tzen ez badugu bederen, *Añezcar* grafia gaztelaniartzailea ontzat ematea, *Kaparroso* grafia euskalduntzai-lea bezain zilegi (edo ez) dela. Ez dirudi bide hori segitzea komenigarria denik ezein hizkuntzaren osasu-nerako. Bestelako egoera baten aurrean gaude, izenak nabarmen desberdinak direnean. Normalean biak onartu ohi dira ofizial gisa eta erabiltzaile bakoitzak bere hizkuntzari dagokiona hauta dezake: *Donostia / San Sebastián (G), Agurain / Salvatierra (A), Areatza / Villaró (B), Hiriberri / Villanueva (NG)* etab.

Hala ere, kontuan izan bedi erabilera hau herrien zerrenda, izendegi, kartel eta abarretan agertzeko bide komentzionala dela, Euskal Herriko elebitasun egoeraren erakusgarri eta baliabide erabilgarri. Euskararen erabilera arruntean, ordea, emandako bi izen horietarik, esaldi barruan euskarari dagokion era ja-soko dugu bakarrik. Gaztelaniaz eta frantsesez beste horrenbeste egingo dugu, erdal izena erabiliz. Hor-taz, euskaraz honako erabilerak dira zuzenak:

Arkautitik etorri dira gaztagile horiek, Burlatara ezkondu da haren arreba, Sopelako tabernak beti egoten dira beterik, Ligin ikusi genuen maskarada aurtan, Sarak oso inguru ederrak ditu, Agurainentzat izan dira azkenengo diru-laguntza guztiak, Areatzari ez dio horrek mesederik egingo, Hiriberriekin ba-tera joango gara festara...

Batzuetan, hala ere, egoera hauek adierazteko zehar marraz gainera beste ikur batzuk erabili dira. Adibidez, *Nafarroako toponimia* liburuan (2000), egoera desberdinak adierazi nahi omen dira *Doneztebe / Santesteban* eta *Burlada*<>*Burlata* ikurren erabilerarekin. Gainera izen guztien euskal ordaina ematen den arren, kasu askotan ez da ofiziala (eremu ez-euskaldunean edo mistoan dagoelako). Kasu horretan zer egin behar du eremu euskalduneko erabiltzaileak izen hori idatzi nahi badu?

Bestalde, zenbait administrazio publikok bere kabuz hartutako erabaki batzuk nahasgarriak bihur-tu dira, hala nola, *Vitoria / Gasteiz* eta *Donostia / San Sebastián* eman beharrean, *Vitoria-Gasteiz, Donos-tia-San Sebastián* idatzita ematea. Gainera, lehenbiziko kasuan, udalbatzaren helburua izan zen, izen hori bere horretan hizkuntza bietan erabil dadin eta, ondorioz, hala egiten da gaur egun agiri ofizial guztietan: *Ayuntamiento de Vitoria-Gasteiz / Vitoria-Gasteizko udala*. Gogoratu beharko litzateke *Vitoria-Gasteiz* ez dela zuzena ez gaztelaniaz ez euskaraz.

Bestalde, jakinarazi behar da zehar marra beste esanahi batez erabili duela inoiz Euskaltzaindiak. Jadanik *Euskal Herriko Autonomi Elkarteko Herrien Izenak* argitalpenean (1986), zehar marra agertzen zen ontzat hartutako bi euskal izen zuzen ematen zirenean. Honen adibide, Elgoibarren *San Pedro / Ido-torbe (G)* agertzen da euskaraz bietarik edozein zuzen dela adierazteko. Geroztik tradizio horri eutsi dio Euskaltzaindiak onartutako azkeneko izendegietan, hala nola *Zuberoako Herri Izendegian* (1999): *Urdatz / Santa-Grazi (Z)* eta *Lapurdikoko Udal Izendegian* (2000): *Biarritz / Miarritze (L)* etab.

b) Herri elkarteak: marratxoa

Asko dira Euskal Herriko erkidego politiko guztietan, udalerriak osatzeko tradizioan bereiz egon diren udalak elkartzuz sortutakoak. Eta ez bakarrik udalerriak (*Altzai-Altzabeheti-Zunharreta (Z)*). Kasu batzuetan kontzeju elkartuak (*Aiarako Beotegi-Menagarai (A)*), udalaz gaineko barruti bereziak (*Baiona-Angelu-Biarritz (L)*) etab.

Segituan ikusiko dugunez, marratxoak erabilera eta esanahi ugari izan ditu leku izenekin era-biltzean. Baina badirudi ohikoena, eta hiztun arruntak errazkien ulertzen duena, zenbait herriren elkar-ketarena dela. Ondorioz, argitalpen guztietan izan dugu elkarte horien berri, marra erabiltzeari esker: *Ainhize-Monjolose (NB)* 1979an, *Gernika-Lumo (B)* 1986an, *Arraitz-Orkin (NG)* 1990ean, *Lexantzü-*

-Zunharre (Z) 1999an, Gorrontz-Olano (NG) 2000.ean, Zeinka-Zearregi (B) 2000.ean, Labetze-Bizkai (NB) 2002an.

Frantsesez erabilera ofizialean marratxoa hitz bat baino gehiagoz osatutako leku izen guztietan erabili ohi da, izendapenaren hitz-batasuna nolabait adierazi nahian. Irizpide hau oinarri, *Lichans-Sunhar* el-karketaren kasuan ez ezik, *Cambo-les-Bains* (L), *Saint-Martin-d'Arrosse* eta honelako izen konposatuetan ere ageri da. Euskaltzaindiak araututako *Santa-Grazi* (Z) euskal izenaren eran, erabilera horren islada dagoela dirudi, euskarazko hagiotoponimoak frantsesezko *Sainte-Engrace* izen ofizial marratxodunaren itxura bera hartzen baitu.

Gorago ikusi dugun bezala, erakunde batzuek marratxoa ofizialdu dute hizkuntza biei dagozkien leku-izenak bereizteko, batzuetan “batahun” banaezina adierazi nahian (*Vitoria-Gasteiz*) eta beste batzuetan aukera egin dadin (*Donostia-San Sebastián*).

Euskaltzaindiaren izendegien tradizioan marratxoa erabili da halaber herri izenkideen kasuan, bereizte aldera argigarri bezala herriaren izenari ibar edo eskualdearena gaineratzen zitzaionean. Gainera tradizio hau oraintsu artekoa izan da: (*Araba-*)*Bastida* (A) 1979an, (*Arrati-*) *Arteaga* eta *Albizuelexaga-San Martin* (B) 1986an, (*Arakil-*)*Uharte* eta *Etxarri-Aranatz* (NG) 1990ean, *Hiriberri(-Arakil)* (NG) 2000.ean...

c) Herri-izenkideak bereizteko bide tradizionala

Euskal Herrian zehar izen berbera duten herri asko aurkitu ahal da. Hiztuna testuinguru geografiko esanguratsu edo murriztu batean dagoenean, ez da arazorik sortzen. Kontrara, zehaztu gabeko eremu geografiko edo Euskal Herri osoaz aritzean, gerta daiteke aski ez izatea *Donibane*, *Getaria* edo *Lekunberri* izenak aipatzea, entzulea zein herriz ari garen ohartzeko.

1979ko *Euskal Herriko Udalen Izendegia* delakoan, argibide oharretan honako hau esaten zen:

Euskal Herrian izen bat baino gehiago izen berekoak daudela adierazteko da. Euskaldun batek (*Markin-*) *Etxebarri* esaten du, *Markina* merindadekoa *Uribekoaz* bereizteko, baina bereiztu behar denean bakarririk, herrian bertan *Etxebarri* esango du. Adibideak: (*Leintz-*) *Gatzaga*, (*Lapurdi-*) *Getaria*.

Irizpide honen arabera herri izen franko agertzen dira egoera berean, eta are gehiago udal ez diren gainerako kontzejuak, herriak, lekuak, etab. normalduz doazen neurrian:

(*Etxauri-*) *Etxarri*, (*Lapurdi-*) *Jatsu*, (*Garazi-*) *Jatsu*, (*Garazi-*) *Lekunberri*, (*Lizoain-*) *Urrotz*, (*Gipuzkoa-*) *Getaria*, (*Lapurdi-*) *Getaria*, (*Araba-*) *Bastida*, (*Nafarroa Beherea-*) *Bastida*, etab.

Baina, aldi berean, 1979ko lan horretan bertan ikusten ahal da zenbait izenetan (gutxi gorabehera hirutik batean) irizpide hori ez zela errespetatu, eta aipatutako modu horretan eman beharreko herri izen batzuk beste honetan ere eman zirela:

Donibane-Garazi; *Uharte-Garazi*; *Etxarri-Aranatz*; *Uharte-Arakil*...

Hau da, ez zen kontuan izan, marraren erabilera beste kasu batzuetarako arautu zela, hain zuzen ere, argibide oharretan aipatzen dituen hauetarako, gorago aipatu bezala:

“Herri bik udal bakarra osatzen dutela adierazten du, biak maiuskulaz daudenean: *Gamiz-Fika*, *Ez-kio-Itsaso*, *Biurrun-Olkotz*, *Ürrüstoi-Larrabile*”.

Alderantzizkoak ere aurkitzen dira, hots, izenen ordena aldatuz emandakoak, *Murelu (-Konde)* esaterako, eta, bestalde, ez da falta irizpide horrekin zerikusirik ez duen herri izenen bat (*Arga-*) *Miranda*, edota irizpide horren arabera idatzia, beste modu batera adierazi beharrekoa, hala nola, *Olite (-Erriberri)*, zeinetan era biak euskaraz zuzenak direla eman nahi baita aditzera.

1986ko *Euskal Herriko Autonomi Erkidegoko Herrien Izendegian* eta 1990eko *Nafarroako Herri Izendegian*, 1979ko *Euskal Herriko Udalen Izendegia* hartu zen oinarritzat eta ondorioz, ibar edo eskualdeak modu berean eman ziren:

(*Gulibar-*) *Aginaga*, (*Lizoain-*) *Aginaga*, (*Arakil-*) *Uharte*, (*Baztan-*) *Uharte*, (*Arrati-*) *Arteaga*, (*Gautegiz-*) *Arteaga*, nahiz eta *Derio-Arteaga* izena ere agertu.

Euskararen ofizialtasunaren ondorioz, Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako Foru Komunitateko herri izenak udaletako agirietan eta errepideetako karteletan jartzen hasi zirenean, zenbait udal eta kontzejuk Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeari kontu hau argitzeko eskatu zioten. Arrazoi osoz

planteatzen zuten, agiri ofizialetan, eta bereziki karteletan, lehendabiziko erreferentziak herriaren izena behar zuela izan, eta ez ibar edo eskualdearena. Horretaz gainera, euskara teknikari eta itzultzaileei testu ofizialak euskaraz eman behar izaten dituztenean eta, bereziki, deklinatuak eman behar dituztenean, arazoak eta zailtasunak sortzen zaizkie.

Jasotako eskarien ondorioz, Onomastika batzordeak egindako ikerketan ikusi ahal izan da Euskal Herrian, ohikoena, lehendabizi herriaren izena eta gero ibar edo eskualdearena ematea zela:

Donibane Garazi (euskaraz XV. mendean ageri dena), *Etxarri Aranatz*, *Uharte Arakil...*

Eta ez alderantzizkoa, salbuespenak salbuespen, adibidez, *Markin Etxebarri*, nahiz eta azken jokatibide hau, ustez, egokiagoa izan oikonimoetan.

Hona hemen esandakoa frogatzen duten lekuko batzuk:

Donibane Garazi:

“Et[a] jaquiçu done Johane garacicoec dute[la] gracia...” (1415, F. Idoate, “Una carta del siglo XV en vascuence”, *FLV* 2, 1969, 290. or.).

“Hilabete hunen hamarrean, etzi zortzi, Donibane-Garazin pesta baten egitera doazi Eskual-Herriko ta inguruetako framazonak” (J. Hiriart-Urruti, *Mintzaira, Aurpegia: Gizon*, 1971, 171. or.).

“Bihurtzen nitzai bizi-bizia. Diotet Doniane-Garaziz gozatu nahi duenak ez duela (...)” (J. Etxepare, *Berebilez*, Klasikoak 17, Euskal Editoreen Elkarte & Eusko Jaurlaritza, 1987, 43. or.).

“Ehiaralarre (frantsesez Saint Michel), Doniane Garazitik hiru kilometra urrunda da (...)” (E. Zubiri, *Artikulu Bilduma*, R. M. Pagolak paratu argitalpena, Klasikoak 41, Euskal Editoreen Elkarte & Eusko Jaurlaritza, 1990, 104. or.).

“Erran eguneko, seiak eta erdietan tank, hantxet zen Piarres, Doniane Garaziko garan” (Barbier, *Su-pazter sokoan*, Klasikoak 16, Euskal Editoreen Elkarte & Eusko Jaurlaritza, 1987, 92. or.).

“Oihenartek dio, hamaseigarren mende erditsutan Etchegaray delako batek Donibane Garazin Artzain Gorria agerrerazi zuela” (Lafitte, *Euskal Literaturaz*, Klasikoak 35, Euskal Editoreen Elkarte & Eusko Jaurlaritza, 1990, 45. or.).

“Don[j]áne Garázi” (P. Salaberrik E. Etxarren uhartearengandik jasotako ahozko era).

Uharte Arakil:

“Bere joan-etorri oyetan, Arbizu, Altsasua, Uarte-Arakil, Egilorr, Beasoain, Urrotz, Etxaleku, Oror-bia, Ibero, Gaintza, Errea, Ongotz, Nuin, Aristregi; Berastegi, Asteasu, Azkoitia eta batek daki bertze zenbat errietan ibiliko zen” (Andre Lizartza, *Mendiburu'tar Sebastián A'z*, 1926).

“Herrira heldu zelarik, Uharte Arakilen aurkitzen zen gure gizona biziki gaizki eta han, hil aurretik, testamentua baietsi zueneko ondorioa izan zen” (J.B. Aierbe, *Hijos Ilustres de Segura / Herriko Seme Ospe-tsuak*. Segura, 1978).

“Uarte, Uerte, Uberte, Uartearakil, uartearakildar” (*Nafarroako Herri Izendegia*. Iruñea, 1990. Ahozko lekukotzetarik azkenengo biak, seguraski, Arakil ibarretik eta Iruñetik gertu dagoen beste Uharte hartatik bereizteko).

Etxarri Larraun:

“Etxarrilarraungo apeza” (J. M. Satrustegik Sakanan ahoz bildutako testigantza).

Hau guztia ikusirik, esan daiteke euskal jokaera arrunta dela, ahal delarik, herri edo auzunearen izen hutsa ematea. Ordea, testuingurua behar bezain argia ez denean eta nahastea ekar dezakeela ikusten denean, bereizten laguntzeko biderik erabiliena, ondotik eskualdea, ibarra, herrialdea eta kasuren batean handik pasatzen den ibaiaren izena jartzea dela.

Zenbait kasutan era konposatu horren lexikalizazio maila altua da eta, beharrezkoa ez izanik ere, hala erabili ohi da ia beti. Izen hauekin, hain da era konposatu hau normala, non egiten ez denean, toponimoaren era apokopatua dabilela ematen baitu. Honelakoetan, badirudi leku-izena bi hitzez osatuta dagoela arautzea dela egokiena:

Artatza Foronda (A), *Donibane Garazi* (NB), *Durruma Kanpezu* (A), *Miranda Arga* (NG), *Uharte Arakil* (NG), *Arteaga Derio* (B)...

Salbuespen gisa, zenbait kasutan argigarria aurretik doa: *Leintz Gatzaga* (G), *Pasai Antxo* (G), *Pasai Donibane* (G), *Pasai San Pedro* (G), *Markin-Etxebarria* (B), azken honetan marrazki konposaketa azpimarratzen duela, *Markina* merindade zaharraren izenaren azken *-a* galdu dela adieraziz.

Kontrara, bigarren osagarria argigarri gisa bakarrik erabiltzen dela adierazi nahi dugunean, parentesi artean emango da eta aukerakoa izango da erabilera, betiere une bakoitzeko zehaztasun beharrezko neurria erabiltzailearen esku geratzen delarik:

Aretxabaleta (*Gasteiz*) (A), *Elexalde* (*Amoroto*) (B), *Aginaga* (*Gulibar*) (NG), *Jatsu* (*Lapurdi*) (L), *Lekunberri* (*Garazi*) (NB)...

d) Artikulua eta berezko *-a* herri-izenetan

Orain arte gure izendegietan maiz gaineratu dugun *-a* ohar argigarriaz zerbait esatea ere beharrezko deritzogu. Herri askoren izenek berezkoa dute amaierako *-a* bokala, eta kasu horietan ez dugu inolako oharrik egiten, bokalez amaituriko beste edozein izenen moduan deklinatzen direlako. Kasu marka jasoz gero, honelakoak bere horretan emango dira, oso-osorik:

Ainhoa (L), *Ostankoa* (NB), *Aria* (NG), *Donostia* (G), *Eskiula* (Z), *Lemoa* (B), *Zanbrana* (A)...

Beste kasu batzuetan, ordea, amaierako *-a* hori ez da berezkoa izaten, jatorriz izen horiek daramaten artikulua baizik, eta ondorioz, artikulua arruntari gertatu ohi zaion bezala, ezkuta daiteke deklinabidea eranstea. Kasu hauek dira, hain zuzen ere, *-a* ohar argigarriaz seinatu ohi ditugunak. Ohar horrekin aditzera eman nahi da herri-izenari zein eratan erantsi behar zaion deklinabidea. Argigarri didaktiko hutsa den aldetik, ez dugu izenaren parte bezala ulertu behar eta ondorioz, gure izendegietan, aurkibideetan eta halako dokumentuetan erabilgarri izan daitekeen arren, ez da seinaleztapenetan edo hizkuntza-erabileretan agerrarazi behar. Orain arte argitaratu emandako izendegi gehienetan eman da datu hau, baina ez beti:

- 1979ko udalen izendegian: *Busturia -a* (B), *Hondarribia -a* (G), *Urizaharra -a* (A), *Ziordia -a* (NG)...

- 1986ko EAEko herrien-izendegian: *Busturia* (B), *Hondarribia* (G), *Urizaharra* (A)...

- 1990eko Nafarroako herri-izendegian: *Elizagorria, -a*; *Itzagaondoa, -a*; *Ziordia, -a*...

- 1999ko Zuberoako herri-izendegian: *Basabürüa (-a)*, *Onizepea (-a)*, *Ospitalepea (-a)*, *Pettarra (-a)*, *Sarrikota (-a)*.

- 2000.eko Nafarroako toponimia liburuan: *Arribiltoa, (-a)*; *Bortziriak, (-ak)* (plural horri deklinabidea eranstea dauden ondorioak bereziak dira, *-ak* galdu ondoren *-eta-* artizkia hartu behar baitu); *Otsagabia, (-a)*; *Ziordia, (-a)*...

- 2000.eko EAEko biztanle entitateen zerrendan: *Barrundia, -a*; *Mallabia, -a*; *Olaberría, -a*...

Bistan da joera nagusia, izendegietan oharra agerraraztea izan dela. Bai komunikabideek, bai lekua ezagutzen ez duten erabiltzaileek, beharrezko duten datua da, *-a* hori kengarria den ala ez jakitea, esan bezala, deklinabidean ondorio garrantzitsuak dituelako. Ezin da onartu euskal esatariek, kazetariak, testu liburuek, aldizkariak eta abarrek **Bizkaiatik*, **Donostira*, **Iruñakoa* eta halakoak setati aireratzen aritzea, oso kaltegarria delako hizkuntzaren normalizaziorako, erabilera baldar tradizioz gabeko horiek hedatzen jardutea. Honenbestez, oharra jartzen segitzea dirudi bidezkoena, gainera erabiltzaile, aditu eta profesionalak, dei berezia egiten zaiela, horrek dakartzan ondorioz eta erabilera desberdinez ondo oharatu daitezkeen eta halaxe joko:

- *Bizkaia, -a*: *Bizkaiari*, *Bizkaian*, *Bizkaiko*, *Bizkaitik*, *Bizkaira*...

- *Donostia*: *Donostiak*, *Donostian*, *Donostiako*, *Donostiatik*, *Donostiara*...

- *Iruñea, -a*: *Iruñeaz*, *Iruñean*, *Iruñeko*, *Iruñetik*, *Iruñera*...

Honen guztiaren ondorioz, herri-izenen hurrenkeraz eta jarri beharreko zeinu grafikoez hau da Euskaltzaindiaren araua:

1) Herri batek euskaraz izen bat eta erdaraz beste bat duenean, bi izenak elkarrekin erabili behar direnean zehar-marra (/) baten bidez bereizirik jarriko dira, adibidez, izendegi, zerrenda, seinale eta antzekoetan:

Agurain / Salvatierra (A), Areatza / Villaro (B), Baiona / Bayonne (L), Barkoxe / Barcus (Z), Doneztebe / Santesteban (NG), Donostia / San Sebastián (G), Izura / Ostabat (NB)...

Euskarazko testu jarraituetan, ordea, emandako bi izen horietatik euskarari dagokiona soilik hartuko da, esaterako:

Aguraindik etorriko gara; Areatzari mesede handia egingo dio enpresa horrek; Baionan erosi dugu etxea; Piarres Topet "Etxahun" koblakaria Barkoxeko semea zen; Donezteberaino heldu ziren ibilgailu zahar horrekin; Donostiara hurbilduko zaitugu; Izurak ez du hazkunderik izan azken urteotan...

* * *

2) Bi herrik edo gehiagok administrazio elkarte bat osatzen dutenean, bi izenak beti marrazko (-) baten bidez bereiziko dira, izendegi, zerrenda, seinale eta abarretan:

Arratzua-Ubarrundia (A), Beintza-Labaien (NG), Ezkio-Itsaso (G), Gamiz-Fika (B), Labetze-Bizkai (NB), Maule-Lextarre (Z)...

Erabilera arruntean deklinabide-marka azken izenari jarriko zaio:

Arratzua-Ubarrundian bizi da nire laguna; pagadi horiek Beintza-Labaienenak dira; Ezkio-Itsasoko Udalak halaxe erabaki du; Gamiz-Fikak bere batasunari eutsiko dio aurrerantzean ere; Labetze-Bizkairi ondo letorkioke industria hori; Maule-Lextarretik irteten zen trenan...

* * *

3) Lekua gehi eskualdea, harana edo ibarra adierazten duten herri-izenetan, lehendabizi herriaren izena jarriko da eta gero, tarteko marratxorik gabe, ibar edo eskualdearena. Konposaketa kasu hauetan, ordea, bi egoera bereizi behar dira:

3.1. Zenbaitetan herri-izena gehi eskualde, haran edo ibarraren erabilera oso hedatua dago. Elkartze hori jadanik lexikaldutzat ematen denez gero, erabilera jasoan biak jarriko dira:

Donibane Garazi (NB), Donibane Lohizune (L), Uharte Arakil (NG), Etxarri Aranatz (NG)...

Eta deklinabide atzizkia amaieran doan izenak jasoko du:

Donibane Garazin, Donibane Lohizunera, Uharte Arakilen, Etxarri Aranazko...

3.2. Beste askotan, herri-izenaren erabilera arruntak ez du ezinbestez eskatzen eskualde, haran edo ibarraren argigarria eta bere horretan utz daiteke, betiere baldin nahasketa sortzeko arriskurik ez badago:

Bastida (A eta BN), Getaria (G eta L), Jatsu (L eta NB), Lekunberri (NG eta NB)...

Baina testuingurua behar bezain argia ez denean, herri hori izenkidea den beste batekin nahas litekeelako, herri-izenaren ondotik, dagokion ibar edo eskualdearena jarriko da argigarri:

Bastida Arberoa, Getaria Gipuzkoa, Jatsu Lapurdi, Lekunberri Larraun... (vs. Bastida Araba, Getaria Lapurdi, Jatsu Garazi, Lekunberri Garazi...).

Konposaketa osagarri hau erabiltzea erabakiz gero, deklinabide-marka azken izenari jarriko zaio:

Bastida Arberoan nahiz *Bastida Araban*, *Getaria Gipuzkoatik* nahiz *Getaria Lapurditik*, *Jatsu Lapurdira* nahiz *Jatsu Garazira*, *Lekunberri Larraungoa* nahiz *Lekunberri Garazikoa*...

Hala ere, tradizioz ez dagoen kasuetan, testu jarraituetan egokia da *Gipuzkoako Getariako txakolina* edo *Lapurdiko Jatsu herrian* moduko egiturak erabiltzea.

4) Herri-izenetan maiz ageri den amaierako *-a* dela eta, kontuan izan beharrekoa:

4.1. Herri-izen askok berezkoa dute amaierako *-a* hori:

Ainhoa (L), *Aintzila* (NB), *Arraia* (A), *Donostia* (G), *Garaioa* (NG), *Zierbena* (B), *Zühara* (Z)...

Izen horiek bokalez amaitutako beste edozein izenen moduan deklinatuko dira:

Ainhoatik, *Aintzilara*, *Arraiarantz*, *Donostiako*, *Garaioatik*, *Zierbenaz*, *Züharan*...

4.2. Beste anitz herri-izenetan, ordea, amaierako *-a* hori ez da berezkoa, artikulua baizik. Kasu hauek, hain zuzen ere, Euskaltzaindiaren izendegietan *-a* ohar argigarriaz ageri dira, esaterako:

Aburrepea (-a) (NG), *Azkoitia (-a)* (G), *Ermua (-a)* (B), *Ospitalepea (-a)* (Z), *Zigoitia (-a)* (A)...

Azkeneko *-a* hori artikulua denez gero, erabil bedi:

Aburrepean, *Azkoitiarekin*, *Ermuan*, *Ospitalepearekin*, *Zigoitian*..., *baina Aburrepera*, *Azkoitiko*, *Ermuko*, *Ospitalepetik*, *Zigoitira*... Era berean, izen hauek ere azken *-a* galtzen dute ondoan beste determinatzaile bat edo adjektiboa daramatenean; adibidez: *Aburrepe maitea*, *Azkoiti osoan*, *Gure Ermu hau*...

(Euskaltzaindiak, 2004ko azaroaren 26an, Gasteizen, onartua)